CONSIDERAȚII ASUPRA UNOR DUBLETE MORFOLOGICE MASCULINE CU RADICAL ÎN *C*, *Ĉ* DIN GRAIURILE DACOROMÂNE

DANIELA RĂUȚU

1. CONSIDERAȚII PRELIMINARE

Problema fluctuației substantivelor masculine aparținând tiparului *-e*; *-i*, respectiv *-Ø*; *-i* constituie punctul de pornire al articolului de față, limitat la cuvinte cu radical în *-c*, *-ĉ*, de tipul *berbec*, *pântece*, *purice*, *şoarece*. Deşi în limba latină aceste substantive erau identice din punct de vedere morfologic (declinare, gen etc.), evoluția lor în limba română cunoaşte trasee diferite, fiind normate în limba actuală reflexe fonetice şi/sau gramaticale variate. Graiurile, însă, conservă diverse stadii, etimologice şi/sau analogice, în trecerea de la latină la română, care vor fi ilustrate pentru prima dată (în absența materialului din ALR[1]) pe hărți lingvistice, realizate conform principiilor folosite în ALRR. *Sinteză*, pe baza datelor oferite de NALR. Reprezentarea materialului dialectal la nivel național va reliefa zonele de repartiție a diferitelor forme, fonetice şi morfologice, pentru care dicționarele oferă date aproximative, şi va evidenția, într-o măsură mai mare sau mai mică, unitatea limbii române.

2. ASPECTE ALE EVOLUȚIEI TERMENILOR LATINEŞTI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Termenii *sōrex, -ĭcis*, *pūlex, -ĭcis* din latina clasică şi *pāntex*, *-ĭcis* din latina populară, cu accent pe prima silabă, alături de substantivul oxiton *bĕrbex, -ēcis* (= *uĕruex, -ēcis*), încadrați în declinarea a III-a imparisilabică şi având genul masculin (Ernout, Meillet, DELL, s.v.), au continuatori în aproape toate dialectele limbii române: drom. *şoarece*, arom., megl. *şoaric*, istr. *şoreču* (PEW 1602, DDA, s.v., CDER, s.v. *şoarice*); drom. *purice*, arom. *puric*, megl. *puric*, *puriţe*, istr. *purec* (CDDE 1479, PEW 1408, DDA, s.v., CDER, s.v.); drom. *pântece*, arom. *pîntic(ă)*,

[1] ALR include o hartă doar pentru noțiunea *pântece* [100], ceilalți termeni fiind înregistrați, adesea sporadic, doar în cadrul unor sintagme. Pentru consemnarea termenilor *şoarece*, *purice*, *berbec* în diferite hărți din ALR, vezi TDRG[3], s.v.

FD, XXXIX, Bucureşti, 2020, p. 133–148

BDD-A31902 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:56 UTC)

pîntițe, megl. *pǫntiți* (CDDE 1392, PEW 1321, DDA, s.v., CDER, s.v.); drom. *berbec*, arom. *birbec*, *birbeațe*, megl. *birbʒți*, istr. *birbʒțe* (PEW 200; DDA, s.v., CDER, s.v, DELR I, s.v.).

Reflexele din dialectele româneşti, coroborate cu variantele înregistrate în graiurile dacoromâne, evidenţiază, printre altele, aspecte de natură morfologică referitoare la încadrarea în cele două tipare flexionare specifice substantivelor masculine: *e*; *i*, respectiv *Ø*; *i*, şi fonetică, ce privesc, îndeosebi, evoluţia vocalelor *ĭ* > *e*, *ĕ* > *i*, *ē*… *e* > *ea* > *e*. Astfel, pentru dacoromână, formele etimologice *şoarece*, *purece*, *pântece*, *berbe(a)ce*, raportate la dubletele morfologice de tipul *şoarec*, *purec*, *pântec*, *berbe(a)c* se explică prin refacerea formelor de singular din cele de plural şi/sau prin fenomenul migrării de la un tip de flexiune la altul în cadrul substantivelor masculine, tendinţă care începe să se manifeste – deşi destul de slab – încă din secolul al XVI-lea, atât în cazul unor substantive ca *fagur*, *mugur*, care au trecut la varianta cu *-e*, cât şi în cazul substantivelor *berbece*, *iepure* care migrează în seria variantelor fără *-e* (Gheţie *et alii* 1997: 115)[2]. Variaţii între cele două tipare sunt consemnate şi către sfârşitul sec. al XIX-lea şi în cursul sec. al XX-lea pentru *berbec–berbece*, *şoarec–şoarece* şi, ulterior, *puric–purice*, alături de alte substantive, fie ele moştenite din fondul traco-dac, latin, împrumuturi sau derivate pe teren românesc (cf. Pană Dindelegan 2008: 198, 200). Totodată, spre deosebire de celelalte substantive care au trăsătura [+ animat] şi, prin urmare, îşi menţin genul masculin, *pântece* trece în categoria neutrelor, din cauza modificării trăsăturii semantice distinctive (ideea de inanimat) (v. Diaconescu 1970: 96, 9; cf. Răuţu 2005–2007: 205), înregistrând omonimia sg.–pl.: *pântece*[3].

Aspectele fonetice legate de evoluţia etimoanelor latineşti se referă, pe de o parte, la păstrarea lui *-e* aton (v. Densusianu 1961[1938]: 20) sau la disimilarea acestuia în formele *şoarice*/*şoaric*, *purice*/*puric*, *pântice*/*pântic* şi, pe de altă parte, la diftongarea lui *e* accentuat în *berbeace* – formă specifică limbii vechi (v. Rosetti 1986: 483) – şi la reducerea diftongului *ea* la *e*, din cauza influenţei asimilatoare a lui *e* din silaba următoare[4].

[2] Sextil Puşcariu explică refacerea formelor de singular prin tendinţa de a marca „forme terminate cu o consonantă precis deosebită de cea de la sfârşitul tulpinii pluralului" (Puşcariu 1959: 271), fenomen pe care îl numeşte „inversiune morfonemică" (ibid.), dând exemple precum *copaci*, *colaci*, *melci* etc., de la care s-au refăcut, după modele ca *sac–saci*, *rac–raci*, singularele *copac*, *colac*, *melc*. „Tot astfel se explică cele mai multe cazuri de metaplasmă ca *purec*, *berbec* etc., în loc de *purece*, *berbece*, singulare nouă din pluralele *pureci*, *berbeci*" (*ibid*.). Cauza principală a unor astfel de modificări o constituie faptul că „masculinele de declinarea a II-a şi cele de declinarea a III-a aveau acelaşi fel de a forma pluralul" (Puşcariu 1927–1928), prin urmare pierderea sau adăugarea lui *-e* final se putea realiza foarte uşor prin analogie.

[3] După cum arată textele din sec. al XVI-lea, genul masculin al lui *pântece*, cu pluralul *pânteci*, se menţine în această perioadă (v. Densusianu 1961[1938]: 93), migrarea către clasa neutrelor producându-se, aşadar, târziu în limbă. Omonimia creată între singular şi plural a determinat, cel mai probabil, pierderea poziţiei dominante a substantivului pe teritoriul dacoromân şi înlocuirea acestuia cu termeni cu un statut morfologic mult mai bine determinat (v. h. 200: PÂNTECE din ALRR. *Sinteză* II).

[4] Pentru confuzia grafică dintre *ĕ* (care reda diftongul *ea*) şi *e* în sec. al XVI-lea, vezi Rosetti 1986: 483, Densusianu 1961[1938]: 42.

BDD-A31902 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:56 UTC)

Toate aceste variante morfologice şi fonetice se regăsesc la nivelul graiurilor şi unele dintre ele sunt consemnate în lucrări lexicografice, dar precizările asupra răspândirii lor sunt, adesea, lacunare. Majoritatea dicționarelor limbii române înregistrează drept cuvânte-titlu formele frecvente în aria sudică[5] şi impuse astăzi în limba literară (normate în DOOM[2]): *şoárece*, *púrice*, *pắntece*, *berbéc* (MDA, DEX). Totuşi, unele dicționare atestă fie o formă (cvasi)generală într-o anumită perioadă de timp, fie o variantă mult mai cunoscută autorului, provenit dintr-o anumită regiune.

Astfel, în cazul lui *şoarece*, sunt înregistrate formele *şoarece*, *şoarice*, *şoarec*, *şoaric* (CADE), uneori cu precizări asupra răspândirii: Mold. *şoarec*, *şoaric* (TDRG[3]) sau cu indicații de tip *(reg.)*: *şoaric*, *şoarice* (DLR, MDA). În alte dicționare sunt atestate doar trei variante: *şoarece* (vest), *şoarice* (est) şi *şoaric* (nord) (SDLR) sau două: *şoarece*, *şoaric* (PEW). Probabil în funcție de răspândirea într-o anumită zonă, unele forme au fost considerate cuvinte-titlu: *şoarice*, cu var. *şoarece* (CDER), *şoaric*, cu var. *şoarice* (Cihac, DE I).

O situație similară se întâlneşte în cazul lui *purice*, înregistrat drept cuvânt-titlu în dicționare – mai puțin în PEW 1408, unde apare forma *purece*, cu var. *purec* –, celelalte trei forme fiind prezentate ca variante, considerate general răspândite (CDER) sau cu indicații fie de tipul *(rar)* pentru *purec*, *(reg.)* în cazul lui *puric* (DLR, MDA), fie *băn.* pentru ambele dublete morfologice (CDDE). În unele dicționare, mai mult sau mai puțin recente, una dintre variante: *puric* (CADE, DEX), respectiv *purec* (SDLR, TDRG[3]) nu este menționată, iar în altele figurează doar *purice* şi *purece* (DU, Cihac, DE I).

Pântece este general înregistrat drept cuvânt-titlu, cu varianta *pântec* – pe care SDLR îl consemnează pentru aria vestică, PEW pentru Banat, iar DLR îl consideră învechit –, celelalte forme fiind atestate, adesea, doar ca regionalisme, trimițând la ALR pentru răspândirea lor (DLR, MDA).

Cu excepția lui Sextil Puşcariu, care înregistrează în DA[6] şi PEW drept cuvânt-titlu substantivul *berbece*, toate celelalte dicționare consideră forma etimologică variantă a lui *berbec*, iar SDLR îi limitează răspândirea la zona Olteniei. Forma din limba veche *berbeace* şi dubletul său morfologic, *berbeac*, nu sunt menționate în dicționare.

[5] În ceea ce priveşte termenul *pântece*, chiar dacă aria de difuziune actuală o constituie cea nordică (v. *infra*, 3.1.), este sigur că în trecut a cunoscut o răspândire pe întreg teritoriul dacoromân (cf. Paşca 1927–1928: 322): „*pântece* […] nu provine din afara graiului muntean, întrucât a fost folosit neîntrerupt în scrierile munteneşti din sec. al XVI-lea până astăzi, chiar după ce *burtă* şi-a făcut apariția în texte" (Gheție 1975: 70).

[6] Al. Ciorănescu afirma că DA „menționează forma *berbece* ca cea de bază, şi susține că *berbec* este o variantă rară, în timp ce amândouă apar în mod paralel şi cu frecvență aproape egală" (CDER, s.v. *berbec*). Situația la nivelul graiurilor actuale (v. *infra*, 3.1.) este diferită față de cea prezentată în CDER.

BDD-A31902 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:56 UTC)

3. REPARTIȚIA DIALECTALĂ A FORMELOR FONETICE ŞI MORFOLOGICE

3.1. Dublte morfologice

Repartiția dialectală a celor patru noțiuni – pe baza materialului din NALR, reunit pe hărți de tip ALRR. *Sinteză* – evidențiază zonele de difuziune a celor două tipare morfologice ale masculinelor, *-e*, respectiv, *Ø*. Pentru unitatea celor patru hărți şi pentru a înlesni comparația între ele, ordinea formelor reprezentate şi simbolurile alese sunt identice, hărțile lingvistice înfățişând formele *şo̯árecê*, *púrecê*, *pı́ntecê*, *berbécê* cu acelaşi simbol (○), dar distinct în raport cu dubletele *şo̯árec*, *púrec*, *pı́ntec*, *berbéc* (△). Simbolurile pentru variantele fonetice au fost asociate cu tiparul aferent (⊕, ◑ – pentru *-e*, respectiv ▲, ◮ pentru *Ø*) (v. *Anexa 1*, *2*, *3*, *4*[7]).

Pentru *şoarece*, tiparul în *-e* este dominant în toată aria sudică, sudul Moldovei, Transilvania – în cea mai mare parte – şi Crişana, însumând aprox. 650 de puncte din rețea. Forma cu desinența *Ø* se întâlneşte preponderent în extremitatea nordică a Moldovei, Bucovina, Maramureş şi nordul Transilvaniei, dar şi într-o arie din sud-vestul Ardealului, care se extinde spre zonele învecinate din Banat, Crişana şi Oltenia. În zona Banatului termenul este înlocuit de împrumuturile *şocáte* şi *hârț* (v. h. 447: ŞOARECE şi harta interpretativă din NALR–Ban. III[8]), dar, cel mai probabil, zona ar fi fost dominată de tiparul consonantic, după cum arată difuziunea formelor *şo̯árec*, *şo̯áric* din nord-estul Banatului şi din zonele învecinate.

O repartiție unitară a formelor morfologice se poate observa în cazul lui *purice*, unde tiparul în *-e* (*púricê*, *púrecê*) este dominant pe întreg teritoriul dacoromân, cu excepția Banatului, unde apar preponderent formele *púric*, mai ales

[7] Hărțile cuprinse în *Anexa 1*, *3*, *4* sunt realizate pe baza materialului publicat în atlasele regionale (NALR), pentru întrebările [1373]: *Şoarece*, [312]: *Pântece*, [899]: *Berbec*, folosindu-se normele tehnice de realizare şi digitalizare, proprii ALRR. *Sinteză* (I: V–VII, XXXVII; III: V, XLIV). Pe hartă a fost reprezentat doar primul răspuns, o formă dublă fiind destul de rar atestată pentru aceste noțiuni. Harta 200: PÂNTECE din ALRR. *Sinteză* II nu a fost luată în considerare decât pentru comparația între elementele lexicale, întrucât, fiind o hartă lexicală, nu oferă toate formele fonetice şi morfologice; în plus, în harta din *Anexa 3* au fost înregistrate formele care ne interesează, indiferent de ordinea răspunsurilor. Pentru noțiunea *Berbec* [899], materialul nu a fost publicat pentru Banat, dar ne-a fost pus la dispoziție, sub formă necartografiată (în manuscris), de către domnul Nicolae Mocanu de la Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj-Napoca, căruia îi mulțumim cordial şi pe această cale.

Anexa 2 reproduce harta 24: PURICE, din ALRR. *Sinteză* I (pe baza întrebării [86]: *Purice* din NALR), fiind realizată cu mijloace digitale.

[8] Hărțile din NALR–Ban. III ilustrează şi în cazul termenului de orgine sârbă, *hârț*, prezența ambelor tipare proprii masculinelor, cel în *-e* (*hârte*; *hârț(i)*), dominant în jumătatea nordică a Banatului – creat, probabil, pentru a înlătura omonimia sg.–pl.: *hârț*; ~ (după modelul *munte*; *munți*) – şi cel consonantic (*hârț*; *hârț(i)*), specific extremității sudice.

BDD-A31902 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:56 UTC)

în jumătatea sudică şi în partea estică a zonei, respectiv *púrec* în partea nord-vestică (v. *Anexa 2*). De remarcat este faptul că acolo unde apar sporadic forme în *-e*, acestea sunt însoțite, uneori, de un al doilea răspuns, cu formele având desinența *Ø*[9] (v. lista de referință 24: PURICE din ALRR. *Sinteză* I: 17), fapt care arată unitatea tiparului terminat în consoană în Banat. De altfel, pe baza datelor oferite de NALR–Ban. şi ALB, V. Neagoe afirmă, că şi alte substantive, de tipul *viezure*, *fluture*, *iepure* etc. „prezintă într-o arie situată în sudul şi estul Banatului flectivul de sg. [-Ø] [...] care se opune flectivului [-e] din nordul Banatului" (Neagoe 1984: 255) şi că aceste forme se întâlnesc şi în dialectul aromân (cf. Neagoe 1984: 281, nota 126). Forme cu flectivul *Ø* (*púric* şi, mai ales, *púrec*) apar şi în vecinătatea Banatului, în puncte din sudul Crişanei, sud-vestul Transilvaniei, nord-estul Olteniei şi în localități disparate din toate regiunile teritoriului dacoromân, cu excepția Munteniei, cu mențiunea că forma terminată în consoană este concurată adesea de dubletul său morfologic, oferit ca al doilea răspuns. În ceea ce priveşte frecvența variantelor aparținând celor două tipare, observăm că formele cu flectivul *Ø* însumează aprox. 200 de puncte (cu aproximație 100 pentru fiecare formă: *púric*, respectiv *púrec*) de pe teritoriul dacoromân, iar tiparul în *-e* e reprezentat de restul rețelei de localități (aprox. 800 de puncte).

În cazul lui *pântece*, diversitatea lexicală (v. h. 42: PÂNTECE din ALR I, I; h. 60: PÂNTECE din ALRM I, I şi h. 200: PÂNTECE din ALRR. *Sinteză* II) ne împiedică să avem o imagine de ansamblu asupra celor două tipare morfologice, însă datele oferite de atlasele regionale (v. *Anexa 3*) arată că forma în *-e* (cu sau fără metateză) domină extremitatea nordică a teritoriului şi apare în puncte disparate din partea nord-estică a Olteniei şi cea central-nordică a Munteniei. Tiparul consonantic[10] este slab reprezentat, formând o microarie în nord-vestul Transilvaniei şi înregistrându-se, cu totul izolat, în Muntenia. În ALR I, I, care are o rețea de puncte mult mai rară, constatăm că *pântece* este înregistrat pe hartă în aria sudică în numai patru localități, situate în Muntenia şi Dobrogea, fără a fi inclus în Oltenia, dar apare fie ca al doilea răspuns, fie cu alte sensuri, desemnând, de regulă, „partea de jos de burtă" în puncte disparate din sudul teritoriului dacoromân. De asemenea, forma refăcută de singular nu este înregistrată decât sporadic în jurul oraşului Cluj (la fel cum se întâmplă şi în ALRM, I, I), iar ca al doilea răspuns în câte un punct din Muntenia şi Oltenia.

Dacă aria nordică (nord-estul Crişanei, jumătatea nordică a Transilvaniei, Maramureş, extremitatea nord-vestică a Moldovei) conservă forma din limba

[9] Sextil Puşcariu afirma că uneori cauza unor astfel de migrări flexionare este influența unui cuvânt apropiat: „dacă față de lat. *peduculus* şi *pulicem* avem în româneşte *păduche* şi *purec* (alături de *purece*) este desigur şi din cauză că aceste cuvinte s-au influențat reciproc" (Puşcariu 1927–1928: 761).

[10] Apariția formelor cu desinența *Ø* este de dată târzie şi se datorează refacerii formei de singular din cea de plural, pentru a evita omonimia de număr: „Sunt o serie de nume care au la singular forma de plural şi cărora li s-a refăcut ulterior, în română, o formă de singular [...]: *pântece* < *panticem*, cu un singular refăcut *pântec* (Rosetti 1986: 138; cf. Byck, Graur 1933: 36; CDDE, s.v. *pântece*).

BDD-A31902 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:56 UTC)

veche, *berbe̯áĉe*, în celelalte zone se observă extinderea masivă a tiparului consonantic, care este reprezentat de aprox. 730 de puncte. Ne atrage atenția, cu precădere, zona Olteniei, pentru care SDLR nota forma *berbece* (v. *supra*, 2.), unde se observă refacerea unui singular, provenit din forma specifică limbii vechi, *berbe̯aáĉe*, ceea ce arată, cu certitudine, un stadiu preexistent în *-e* (*berbe̯áĉe* > *berbe̯ác*) şi o evoluție recentă către tiparul consonantic. Aceeaşi situație se întâlneşte şi în nord-vestul Crişanei şi nordul Moldovei, fapt care ilustrează, aşadar, conservatorismul fonetic şi inovația morfologică.

Comparând hărțile *Şoarece*, *Purice* şi *Pântece* (*Anexa 1*, *2*, *3*) şi coroborându-le cu datele oferite de dicționare (v. *supra*, 2.), observăm că ariile de răspândire a tiparului etimologic coincid în mare măsură, fiind dominant în aria sudică, Moldova, Transilvania, Crişana, iar zonele de repartiție a formei morfologice inovatoare au fost mult mai extinse în extremitatea vestică (isoglosele delimitând aria pe verticală), incluzând Banatul, nord-vestul Olteniei, vestul Transilvaniei, centrul Crişanei, dar s-au estompat (mai ales în zona Banatului) în cazul lui *şoarec*/*şoaric* şi *pântec*, care au fost înlocuiți de alți termeni. O situație diferită o prezintă tiparul consonantic care apare izolat şi/sau sporadic în Moldova pentru noțiunile *purice* şi *pântece*, dar capătă din ce în ce mai mult teren în zonă, extinzându-se în nordul Transilvaniei şi Maramureş în cazul lui *şoarec*/*şoaric*. Raportându-ne la harta *berbec*, întrebarea care se pune este de ce tiparul consonantic s-a extins masiv pe teritoriul dacoromân comparativ cu celelalte substantive. Zona comună a tiparului etimologic pentru cele patru noțiuni o constituie o arie compactă ce include, cu mici excepții, partea vestică a Crişanei, Maramureş, nordul Transilvaniei. Este de presupus faptul că inovația morfologică s-a dezvoltat independent în Banat şi Moldova (unde întâlnim tiparul consonantic şi pentru celelalte noțiuni) şi Muntenia, extinzându-se în zonele învecinate[11] şi/sau prin influența limbii literare până la uniformizarea teritoriului. Comparativ cu celelalte noțiuni, inovația morfologică în cazul lui *berbec* şi impunerea acestui tipar în aria sudică pot fi puse pe seama influenței analogice a altor substantive masculine cu desinența *Ø*[12], accentuate pe ultima silabă, spre deosebire de cele cu desinența *-e*, care cunosc, de regulă, accentuarea proparoxitonă.

3.2. Variante fonetice

3.2.1. Forme cu disimilare

În ceea ce priveşte difuziunea formei etimologice (cu *e* medial) în raport cu cea inovatoare (cu *i* medial), se remarcă faptul că *şo̯árecĉe*/*şo̯árec* formează o arie

[11] De altfel, zona Olteniei era dominată până nu demult de tiparul etimologic (v. *supra*, 2.).

[12] După cum arată Gabriela Pană Dindelegan (2008), tiparul morfologic în *-e* este, din rațiuni interne de sistem, foarte puțin productiv în limba actuală, la fel ca şi în trecut – excepție făcând unele substantive din domeniul juridic, influențate de modelul italian – cele mai multe substantive migrând către tiparul masculin prototipic.

BDD-A31902 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:56 UTC)

majoră şi compactă în jumătatea sudică a Transilvaniei, Oltenia şi partea nordică şi estică a Munteniei, cu atestări sporadice în Dobrogea, în timp ce aria nordică, în general, la care se adaugă extremitatea sudică a Munteniei şi o mare parte din Dobrogea sunt dominate de forma cu disimilare, *şo̯árice*, respectiv *şo̯áric* (v. *Anexa 1*). Prezența variantelor inovatoare în Crişana nu se poate explica prin aportul de populație dintr-o zonă în alta şi nici nu poate fi pusă pe seama influenței limbii literare într-o zonă atât de restrânsă, ci reprezintă „exemple de evoluție independentă a unor tendințe apărute în decursul istoriei limbii […], amplificate în arii laterale, independente între ele din punct de vedere geografic” (Marin 2014: 94). Fenomenul disimilării regresive se repetă în foarte multe serii de cuvinte, începând cu epoca veche (*beseare**c**ă* > *biseri**c**ă*, *dumine**c**ă* > *dumini**c**ă*, *sălbate**c*** > *sălbati**c*** etc.) şi este astăzi foarte productiv la nivel dialectal, mai ales la substantive terminate în *-e* la singular sau la plural (ex.: *dinti**l**e*, *feti**l**e* etc.), fiind răspândit mai ales în Moldova, Muntenia şi, parțial, în Crişana (Ionică 1984: 166), zone în care sunt incluse, cu mici excepții, şi formele *şo̯árice*/*şo̯áric*.

Spre deosebire de *şoarece*, fonetismul etimologic din *púrecĉe*, cu toate că nu constituie norma limbii literare, are o răspândire mult mai largă în Crişana şi Maramureş – excluzând Țara Oaşului – şi mai limitată în Muntenia, celelalte zone suprapunându-se cu repartiția variantelor fonetice pentru *şoarece*.

De asemenea, pentru *pântece*, acolo unde este înregistrat (incluzând şi forma cu metateză), varianta cu *-e* apare în Crişana şi Maramureş – fără Țara Oaşului –, dar şi în puncte, mai mult sau mai puțin disparate din Transilvania, Oltenia şi Muntenia, iar cea disimilată domină jumătatea nordică a Moldovei şi nordul Transilvaniei.

Comparând, aşadar, cele trei hărți, se constată, în general, că formele cu disimilare domină jumătatea estică a teritoriului dacoromân, dar, într-un anumit grad, şi pe cea vestică, fenomenul dezvoltându-se independent şi extinzându-se în zone învecinate, în timp ce partea centrală a teritoriului (Transilvania şi o parte din Oltenia), la care se adaugă, în unele cazuri, Crişana şi regiuni din Muntenia este caracterizată de fonetismul arhaic.

3.2.2. Alte forme fonetice

Deşi nu au fost reprezentate pe hărți, fiind unificate sub forma considerată arhetip, o serie de inovații fonetice sunt atestate în atlasele regionale, unele reprezentând trăsături specifice graiurilor (cum sunt, de exemplu, cazurile de închidere/deschidere a vocalelor, trecerea unor vocale din seria anterioară în cea centrală etc.), altele, deşi extinse pe arii, mai mult sau mai puțin vaste, constituind accidente fonetice[13].

[13] Dintre aceste forme, doar cele din a doua categorie, cărora li se adaugă variantele accentuale, ar trebui incluse în dicționare ca variante fonetice.

BDD-A31902 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:56 UTC)

3.2.2.1. Menționăm câteva forme cu modificarea accentului, întâlnite în cazul lui *purice*: *purícе*, consemnat în patru puncte din centrul Munteniei, şi *puréce*, înregistrat într-un punct din sudul Transilvaniei şi în patru localități din sudul Olteniei. De remarcat este faptul că în zonele menționate sunt predominante corespondentele cu accent proparoxiton (*púricе*/*púrecе*), accentuarea diferită fiind explicabilă, cel mai probabil, prin analogii cu alte cuvinte şi înscriindu-se în tendința limbii române de a accentua cele mai multe cuvinte pe penunltima silabă. Într-un punct din nordul Banatului şi în alte două din sudul regiunii (pentru al doilea răspuns) înregistrăm varianta cu accent oxiton, *puríc*, care este dublată, în ambele cazuri, de forma *púric*, ceea ce arată nesiguranța informatorului (v. lista de referință 24: PURICE din ALRR. *Sinteză* I).

3.2.2.2. Închiderea lui *e* final la *i*, specifică, mai ales, subdialectului moldovean (v. Lăzărescu 1984: 212) se produce în grade diferite de deschidere în cazul tuturor formelor cu desinența *-e*, fiind repartizate, îndeosebi, în Moldova şi, parțial, în Crişana, Muntenia şi Dobrogea. În Maramureş şi, sporadic, în Transilvania, ca urmare a pronunției dure a africatei *ĉ* în toate formele, *e* final are o nuanță velară (*ĕ*, *ă*).

În cazul lui *berbec*, remarcăm, pe de o parte, atât o tendință de palatalizare a bilabialei, forme cu silaba inițială *bi̯e-* întâlnindu-se, mai ales, în Moldova şi, cu totul izolat, în Banat, Crişana şi Dobrogea, cât şi una de durificare (*bĕ-*, *bă-*), rar consemnată în trei puncte din Banat şi unul din Maramureş. Pe de altă parte, sunt înregistrate atât forme cu disimilarea lui *e* în poziție atonă, forma *birbéc* fiind atestată în Transilvania, cât şi cu deschiderea lui *e* inițial într-o arie din nord-vestul Moldovei şi în câte un punct din Oltenia şi Dobrogea.

3.2.2.3. În localități disparate apar variante sincopate, fără vocala medială: *púrĉe* (în forma cu fricativizare) în două puncte din Crişana şi Moldova[14] şi unul din Transilvania, *şo̯rśĕ* în două localități din Crişana, *pắntĉe* (şi în forma cu fricativizare) în cinci localități din Moldova sau fără silaba medială în două puncte din Transilvania şi cinci din Moldova (v. lista de referință 200: PÂNTECE din ALRR. *Sinteză* II).

Formele cu metateză în cazul lui *pântece* (*pắnĉete*, *pắnĉite*, *pắnĉiti*) caracterizează, îndeosebi, zona Crişanei (cu excepția ariei sudice, unde s-a extins termenul din Banat, *foale*), cu prelungire spre Maramureş şi nord-vestul Transilvaniei (v. lista de referință 200: PÂNTECE din ALRR. *Sinteză* II).

În ceea ce priveşte forma *burbe̯c*, întâlnită în punctul 13 din Banat, aceasta constituie, cel mai probabil, un accident creat ad-hoc de către informator.

[14] De altfel, Sextil Puşcariu (1959: 145) observa că „la dacoromâni se poate constata o **preferință pentru sincopă** în Moldova, unde se aude obişnuit *purce* în loc de *purice*" [s.a.].

BDD-A31902 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:56 UTC)

4. CONCLUZII

Fenomenul fluctuației între declinări este specific pentru majoritatea subdialectelor dacoromânei (v. *Tratat* 1984: *passim*), fiind o tendință destul de veche în limba română în cazul substantivelor *şoarece*, *purice* şi *berbec* (v. şi formele din dialectele sud-dunărene) şi relativ nouă pentru *pântece*, datorată analogiei şi marcării mai clare a singularului, pentru evitarea omonimiei cu pluralul.

Cele două tipare morfologice ale substantivelor masculine, cel în *-e* (etimologic) şi cel cu desinența *Ø* (inovator) ilustrează, în genere, o tendință tipică relativă: dezvoltarea unei inovații morfologice în zone îndepărate, care constituie, de regulă, centrul de iradiere: Banat şi, într-o măsură mai mare sau mai mică, Moldova, în cazul lui *şoarece* şi *purice*, la care se adaugă şi Muntenia, pentru *berbec*.

Conservatorismul fonetic în ceea ce priveşte păstrarea lui *e* aton în poziție medială caracterizează, de regulă, jumătatea vestică a ariei sudice, Transilvania şi, în grade diferite, Crişana şi Maramureşul, zone care se dovedesc arhaice (cu extindere spre Moldova) şi în privința păstrării diftongului *e̯a* în *berbe̯ác(e)*. Este de remarcat o arie relativ unitară, a căror isoglose delimitează pe verticală, în anumite grade, jumătatea vestică a Olteniei, vestul Transilvaniei, centrul Crişanei, care prezintă trăsături conservatoare la nivel fonetic (*e*, *e̯a*), dar inovatoare din punct de vedere morfologic (încadrarea în tiparul consonantic).

Prin urmare, indicațiile asupra repartiției actuale a formelor morfologice şi fonetice, specifice pentru noțiunile analizate, se prezintă astfel:

– *şoarece*: *şo̯árec* (centrul Criş., V. şi N. Trans., V. Olt., rar prin Mold.); *şo̯áriĉe* (Criş, prin N. Trans., S. Mold., S. Munt., Dobr.); *şo̯áric* (N. Mold., N. şi SE. Trans., Mar., centrul Criş, NE. Ban.);

– *purice*: *púreĉe* (Criş., Mar., centrul şi S. Trans., V. şi S. Olt., prin Munt., S. Dobr.); *púrec* (Centrul Criş., V. Trans., V. Olt.); *púric* (Ban., SV. Trans., NV. Olt., prin Mold., rar prin Dobr.);

– *pântece*: *pấnteĉe* (şi în forma cu metateză) (N. Criş., Mar., E. Olt., prin Trans., prin Munt.); *pấntiĉe* (şi în forma cu metateză) (Mold., N. Trans., Tara Oaşului, prin Criş, prin Munt.); *pấntec* (prin Munt. şi Olt., NV. Trans.); *pântic* (rar Mold.);

– *berbec*: *berbe̯ác* (Olt., centrul Criş., prin Trans., prin Mold.); *berbe̯áĉe* (Criş., N. şi prin S. Trans., V. Mold., prin Olt.), *berbéce* (prin Mold., SE. Trans., V. Olt., prin Munt.).

Datele oferite de atlasele regionale, reunite la nivel național în hărți de tipul celor din ALRR. *Sinteză* ne oferă posibilitatea să completăm informațiile din dicționare, astfel că acestea ar trebui să includă toate cele patru variante, cu indicații asupra răspândirii lor şi să completeze lista de variante cu noi forme fonetice atestate la nivel dialectal.

BDD-A31902 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:56 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Lucrări de referință

Byck, Graur 1933 = Jacques Byck, Al. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în „Bulletin linguistique", I, p. 14–57.

Densusianu 1961[1938] = Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, *Originile*, ediție îngrijită de J. Byck, București, Editura Științifică.

Diaconescu 1970 = Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, Bucureşti, Editura Academiei.

Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei.

Gheție *et alii* 1997 = Ion Gheție (coord.), *Istoria limbii române. Epoca veche (1532–1780)*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Ionică 1984 = Ion Ionică, *Subdialectul muntean*, în *Tratat* 1984, p. 163–208.

Lăzărescu 1984 = Paul Lăzărescu, *Subdialectul moldovean*, în *Tratat* 1984, p. 208–240.

Marin 2014 = Maria Marin, *Trăsături dialectale comune graiurilor munteneşti şi celor crişene*, în „Fonetică şi dialectologie", XXXIII, p. 87–98.

Neagoe 1984 = Victorela Neagoe, *Subdialectul bănățean*, în *Tratat* 1984, p. 240–284.

Pană Dindelegan 2008 = Gabriela Pană Dindelegan, *Pe marginea tiparelor flexionare de substantive masculine şi neutre terminate la singular în -e:* ***frate – frați***, ***nume – nume***, în *Studii şi cercetări lingvistice*, LIX, 1, p. 197–209.

Pașca 1927–1928 = Ștefan Pașca, *Terminologia calului: părțile corpului (I)*, în „Dacoromania", V, p. 272–327.

Puşcariu 1927–1928 = Sextil Puşcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania", V, p. 744–800.

Puşcariu 1959 = Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II: *Rostirea*, București, Editura Academiei.

Răuțu 2005–2007 = Daniela Răuțu, *Aspecte ale realizării unor opoziții morfologice la substantive din graiurile dacoromâne*, în „Fonetică şi dialectologie", XXIV–XXVI, p. 197–211.

Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române, de la origini până în secolul al XVII-lea*, ediție definitivă, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.

SIGLE

ALR I, I = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea I (ALR I), de Sever Pop, vol. I, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938.

ALRM I, I = *Micul Atlas lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea I (ALRM I), de Sever Pop, vol. I, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938.

ALRR. *Sinteză* I–III = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză* (ALRR. *Sinteză*), coordonator: Nicolae Saramandu, București, Editura Academiei Române, volumul I, colectiv redacțional: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, 2005; volumul II, colectiv redacțional: Verginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir, 2012; volumul III, colectiv redacțional: Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Daniela Răuțu, Irina Floarea, Carmen-Ioana Radu, Ionuț Geană, Mara Iuliana Manta, 2018.

CADE = I.-Aurel Candrea, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut şi de astăzi*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, [1931].

BDD-A31902 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:56 UTC)

CDDE = I.-Aurel Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine* (*A–A PUTEA*), Bucureşti, 1907–1914.
CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Editura „Saeculum I. O., 2001.
Cihac, DE I = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. I. *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*, Francfort s. Main, 1870.
DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general şi etimologic*. Ediția a doua augmentată, Bucureşti, Editura Academiei, 1974.
DELR I = *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR), vol. I, *A–B*, redactori-responsabili: acad. Marius Sala, Andrei Avram, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.
DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur, acad. Ion Coteanu, acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă, Bucureşti, Editura Academiei, 1965–2010.
DOOM^2 = *Dicționarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, ediția a II-a revăzută şi adăugită, coordonator: Ioana Vintilă-Rădulescu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
DU = Lazăr Şăineanu, *Dicționar universal al limbei române.* A cincea edițiune, [Craiova], Editura Scrisul Românesc, [1925].
Ernout, Meillet, DELL = Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, Klincksieck, 1932.
MDA = *Micul dicționar academic*, I–IV, Bucureşti, Editura „Univers Enciclopedic", 2001–2003.
NALR–Ban. III = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, vol. III, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1998.
PEW = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache.* I. *Latenischen Element* Heidelberg, 1905.
SDLR = August Scriban, *Dicționaru limbii româneşti (etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincializme)*, Iaşi, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună", 1939.
TDRG^3 = H. Tiktin, *Rumänisch – Deutsches Wörterbuch* 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I, *A–C*, 2001, Band II, *D–O*, 2003, Band III, *P–Z*, 2005, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
Tratat 1984 = Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.

REFLECTIONS ON SOME MORPHOLOGICAL DOUBLETS OF MASCULINE NOUNS ENDING IN *C*, *Ĉ* ÎN DACO-ROMANIAN DIALECT

Abstract

The article deals with the dialectal distribution of masculine nouns ending in *-c*, *-ĉ*, like *berbec* [ram], *pântece* [belly], *purice* [flea], *şoarece* [mouse], which belong to the pattern *-e*; *-i*, respectively *-Ø*; *-i*. Although in Latin these nouns were morphologically identical (declension, gender, etc.), their

BDD-A31902 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:56 UTC)

evolution in Romanian knows different paths, being normed in the current language various phonetic and / or grammatical reflexes. The Daco-Romanian dialect preserve various stages, etymological and / or analogical, in the transition from Latin to Romanian, which will be illustrated on linguistic maps, based on the material from NALR, according to the principles used in ALRR. *Sinteză*. Thus, the article will complete the data provided by dictionaries with new forms and information which reflect the current state of dialectal distribution.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13
danarautu@yahoo.com

BDD-A31902 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:56 UTC)